

Минзак О. В.,
 ЧНУ ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

ЗВ'ЯЗОК АНТОНІМІЇ ТА ПОЛІСЕМІЇ: КОЕФІЦІЄНТ АНТОНІМІЧНОСТІ ЗАГАЛЬНОЖИВАНИХ ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ АНТОНІМІВ (на матеріалі англійської юридичної термінології)

У статті розглядається зв'язок між полісемією та антонімією в рамках англійської юридичної термінології. Автор у формалізованому вигляді репрезентує антонімію термінів; визначає причини та характер змін коефіцієнта антонімічності при термінологізації.

Ключові слова: антонімія, полісемія, термін, реєстр, коефіцієнт антонімічності.

В статье рассматривается связь между полисемией и антонимией в рамках английской юридической терминологии. Автор в формализованном виде представляет антонимику терминов; определяет причины и характер изменений коэффициента антонимичности при терминологизации.

Ключевые слова: антонимия, полисемия, срок, реестр, коэффициент антонимичности.

The article dwells upon the relations between antonymy and polysemy in English legal terminology. The author formally presents terminological antonymy; determines the nature and reasons of the change of the degree of antonymy during their terminologization.

Key words: antonymy, polysemy, term, registry, coefficient of antonymy

Одна із вимог до терміна – “термін не повинен бути багатозначним”, запропонована основоположником теоретичного та практичного термінознавства Д. С. Лотте, вже давно зазнає критики. Незважаючи на всі намагання термінологів, терміни зберігають свою багатозначність, оскільки вони залишаються лексичними одиницями певної природної мови [8, с. 45], тобто, на думку В. П. Даниленко, терміни зазнають впливу тих лексико-семантичних процесів, що характерні для загальноживаної мови [4]. Однак, варто зазначити, що моносемія виступає провідною тенденцією у розвитку юридичної термінології: “нечіткість й неточність понять й термінів, закладених у концепціях проектів законів, їх недооцінка може спричинити юридичні помилки, невірні погляди та помилкові позиції правокористувачів” [13, с. 81-82]. За даними ж дисертаційного дослідження Г. Х. Шамсеєвої [14] – полісемія є регулярним явищем в англійській юридичній термінології (49 %).

Зв'язок антонімії з полісемією констатується в більшості сучасних праць з семасіології. Оскільки слово може мати кілька значень, то: 1) теоретично кожне із значень слів певних категорій може мати антонім; 2) практично до кожного із значень відповідного слова існує антонім [9, с. 94] (дане явище в деяких джерелах має назву поліантонімія [15, с. 17]). Ю. С. Степанов зазначає, що антонімія “завжди спирається на одне сигніфікативне значення. Якщо у слова кілька таких значень, то воно може входити в кілька антонімічних рядів, але всі вони будуть прості і завжди двочленні” [11, с. 29]. Так, існує чимало слів, що в прямому значенні не мають жодних антонімічних відповідників, але в переносному вони вступають в антонімічні відношення з іншими словами [9, с. 94]. Для того щоб адекватніше описати зв'язок антонімії з полісемією, варто пам'ятати, що діапазон дії полісемії ширший, отже, антонімія нашаровується на полісемію, залежить від неї, визначається нею, а полісемія, в свою чергу, ускладнює прямолінійне протиставлення слів [5, с. 24].

На думку В. А. Іванової, контакти за протилежністю між окремими значеннями полісемантичних слів можуть бути зведені до трьох позицій: а) одне багатозначне слово протиставляється іншому багатозначному слову у всіх чи деяких значеннях; б) одне багатозначне слово в різних значеннях “притягує” різні антоніми; в) одне значення одного багатозначного слова протиставляється іншому значенню цього ж слова [5, с. 24-25]. **Актуальність** даної роботи зумовлена тим, що в роботах, присвячених комплексному дослідженню термінологічної антонімії, три даних аспекти зв'язку багатозначності та антонімії майже не розглядаються. Відповідно до цього, **завданням** статті є розв'язання першої вищенаведеної проблематики шляхом підрахунку коефіцієнтів антонімічності загальноживаних і термінологічних антонімів та виявлення певних закономірностей між показниками. **Матеріал** дослідження був отриманий на основі 4 термінологічних (*Merriam-Webster's Dictionary of Law; Law Dictionary <http://dictionary.law.com>; Bloomsbury Dictionary of Law; Oxford Dictionary of Law*) та 4 загальноживаних словників (*Random House Dictionary, Collins English Dictionary; – Complete & Unabridged 10th Edition; Oxford Dictionary of English, Revised Edition; Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary – New Digital Edition*).

Випадки, коли один полісем протиставляється іншому у всіх значеннях, є проявом абсолютної антонімії, напр.:

Табл. 1
 Протиставлення значень полісемантив *breach* та *performance*

BREACH	PERFORMANCE
1. a violation in the performance of or a failure to perform an obligation created by a promise, duty, or law without excuse or justification 2. failure to obey the law	1. the fulfillment of a contract, promise, or obligation 2. the way in which someone or something acts in accordance with law

Як бачимо, в даних антонімах спостерігається повна співвідносність значень (1 – 1, 2 – 2). На думку Л. А. Лисиченко, розвиток похідних значень таких одиниць відбувається за одними і тими ж ознаками, внаслідок чого ви-

никають паралельні семантичні структури [9, с. 95], тобто маємо справу з семантичним паралелізмом, описаним в [12]. Подібний паралелізм можна спостерігати й в однокоренових антонімах, оскільки негативні афікси зазвичай заперечують увесь план змісту багатозначного слова. Проведений нами аналіз свідчить, що корелятивними й попарно антонімічними є не всі значення багатозначних протиставлень, напр.:

Табл. 2

Протиставлення значень полісемантив *criminal* та *civil*

CRIMINAL	CIVIL
1) of or pertaining to crime or its punishment 2) illegal	1) referring to the rights and duties of private persons or corporate bodies, as opposed to criminal 2) defined by law: legal 3) referring to the public in general 4) or relating to a legal system based on Roman law as opposed to the English common law

Два значення термінів *criminal* та *civil* є співвідносними та попарно антонімічними. Проте, названі антоніми мають також значення, які в антонімічні відношення не вступають: 3 та 4 значення терміна *civil*. Дані неспіввідносні значення не мають відповідних корелятивів: значення “referring to the public in general” не може мати антоніма, а 4 значення протиставляється терміном *common law*. Стосовно цього наголошує В. Н. Комісаров: “Наявність у змістовій структурі полісемантичного слова-антоніма ряду неантонімічних значень не перешкоджає визнанню його антонімом у сукупності всіх значень” [6, с. 13]. Первинні (прямі) значення полісемічних опозитів, які є основою їх семантичної структури, завжди виражають протиставлення [3, с. 176]. Для формалізації таких даних нами була використана формула для визначення семантичної подібності, запропонована С. Г. Бережаном [1, с. 65] для розрахунку ступеня синонімічності:

$$v = \frac{2C}{n + m}$$

де C – число загальних (співпадаючих) семантичних компонентів чи значень двох слів, а n та m число семантичних компонентів чи значень кожного із цих слів. В роботі С. Г. Бережана подібність між синонімами визначалась на основі співпадання ЛСВ, тобто значень по словнику. Пізніше ця формула була незалежно використана для визначення антонімічності в рядах робіт [5, 16, 2, 10]. Відповідно до формули, коефіцієнт антонімічності може коливатись від 0 до 1: найбільш антонімічні пари наближаються до 1; менш антонімічні схиляються до 0; при $v=1$ семантичні структури слів-антонімів повністю протиставляються, тобто $n=m$. Використаємо дану формулу для обчислення коефіцієнта вищенаведеного протиставлення *criminal* – *civil*:

$$v = \frac{2 \times 2}{2 + 4} = 0,67$$

Отриманий коефіцієнт уже у формалізованому вигляді вказує нам на те, що дане протиставлення не є абсолютним з огляду на полісемантичний склад членів пари.

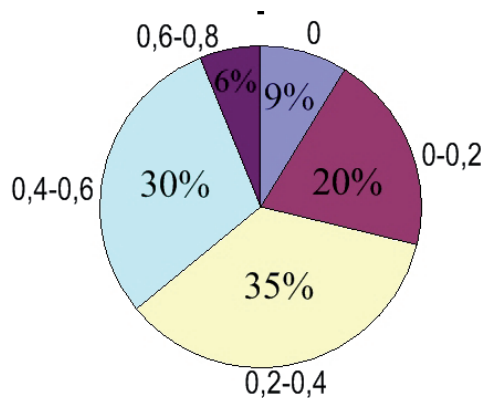
Семантичні структури слів-антонімів були встановлені не тільки на основі термінологічних словників, але й загальноживаних словників. Це дало змогу вирахувати коефіцієнти антонімічності у двох реєстрах (термінологічному та загальноживаному) та визначити причини змін коефіцієнта при термінологізації досліджуваних антонімів. Результати аналізу відображені в наступній таблиці:

Табл. 3

Коефіцієнт антонімічності загальноживаних та термінологічних антонімів

№	Коефіцієнт антонімічності	Кількість	
		Заг. вж.	Терм.
1.	0,9 – 1	6	48
2.	0,7 – 0,9	7	0
3.	0,5 – 0,7	41	49
4.	0,3 – 0,5	21	2
5.	0,1 – 0,3	25	1
Всього		100	100

Результати, представлені в таблиці, демонструють, що розподілення рівнів антонімічності є неоднаковим у двох досліджуваних реєстрах. Термінологічний фонд представлений значною кількістю коефіцієнтів із високим показником у той час, як його мовний субстрат [8] характеризується меншим ступенем антонімічності. Детально зупинимось на зв'язку між термінологізацією та коефіцієнтом антонімічності. Якщо опозиція *felony* – *misdemeanor* володіє коефіцієнтом 0,67, то її термінологізований варіант отримує вже 1. Такі випадки надзвичайно поширені, тому звернемось до узагальнених змін коефіцієнта, представлених в наступній діаграмі:

Діаграма 1. Характер змін коефіцієнта антонімічності при термінологізації

Як бачимо, випадки, коли антоніміка пар не змінюється (0), не є частотними (9 %). Наприклад: *plaintiff – defendant*, *executive – legislative*, *creditor – debtor*, *to defend – to accuse* та ін. мають сталі показники для обох реєстрів. Найчастотніші зміни покривають спектр змін від 0 (виключно) до 0,6. У всіх випадках спостерігається збільшення показника антонімічності термінологізованих пар у порівнянні з їх загальноновживаним субстратом. Загалом простежується чітка кореляція між показником коефіцієнта та показником кількісних змін у структурі полісеманта при термінологізації: пара антонімів *crime – punishment*, зазнаючи редукції в процесі термінологізації в середньому на два значення, зазнає також скорочення коефіцієнта антонімічності на 0,25 при зміні функціонального поля; за відсутності змін у структурі значень зазвичай не спостерігаються зміни в антоніміці, напр.: *plaintiff – defendant*, *executive – legislative*, *unilateral – multilateral*, *creditor – debtor* та ін. мають нульовий показник для обох параметрів. Проведений нами аналіз демонструє, що існує чіткий паралелізм між показником скорочення значень та коефіцієнта антонімічності. Що стосується високого показника антонімічності у термінології, то тут слушні висновки В. А. Іванової: “чим менша різниця в кількості значень окремих антонімів, тим можливіше, що антонімія пройде по більшості значень, і навпаки, у парах з великою диспропорцією у кількості значень антонімів, антонімічність проявляє себе меншою мірою. Особливо важливо зазначити, що випадки, коли антонімічними відношеннями “охоплені” всі значення багатозначних слів, цілком рідкісні.” [4, с. 29].

Використана формула відображає кількісні характеристики антонімів тільки за парами, проте не дає змоги визначити, який антонім має більші опозиційні властивості. Для цього доцільно використати запропоновану нами формулу коефіцієнта антонімічності за процентним співвідношенням:

$$A = \frac{C \times 100}{M},$$

де C – число загальних (співпадаючих) семантичних компонентів чи значень двох слів, а M – загальна кількість компонентів (значень) антоніма, який протиставляється [10]. Приміром, якщо для пари *criminal – civil* коефіцієнт антонімічності за парами становить 0,67, то за процентним співвідношенням маємо наступний результат: *criminal* (33 %) – *civil* (100 %), тобто *civil* протиставляє абсолютно всі семантичні компоненти *criminal*, в той час як *criminal* виступає антонімічним лише для частини значень свого антипода (33 %). В даному випадку ми маємо справу з двома числовими показниками, які характеризують антонімічні властивості кожного члена пари, а не пару загалом.

Отже, як продемонстрував наш аналіз, існує складне переплетіння між багатозначністю та антонімією, яке полягає у відмінностях семантичної структури антонімів у різних реєстрах. Поліантонімічність як така та пов'язана з нею полісемія загальноновживаних та термінологічних одиниць, носить відмінний характер, що пов'язано з процесом термінологізації, який супроводжується звуженням функціонального призначення та відповідно редукцією семантичної структури термінів-антонімів. Аналіз інших аспектів зв'язку антонімії з полісемією (антонімічна атракція та енантіосемія) постає для нас перспективою подальших розвідок.

Література:

1. Бережан С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 372 с.
2. Белова С. В. Лінгвостатистичні характеристики антонімів просторово-часового континууму (на матеріалі іменників і прислівників сучасної англійської мови) : дис.... канд. філол. наук: 10. 02. 04 / Белова Світлана Вікторівна. – Луцьк, 2000. – 312 с.
3. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові : Монографія. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2007. – 321 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. Иванова В. А. Антонимия в системе языка. – Кишинев : Штиинца, 1982. – 163 с.
6. Комиссаров В. Н. Словарь антонимов современного английского языка. – М. : Международные отношения, 1964. – 288.
7. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 87-97.
8. Лейчик В. М. Терминоведение : Предмет, методы, структура. Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
9. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Харків : Вища школа, 1977. – 129 с.

10. Минзак О. В. Коефіцієнт антонімічності параметричних прикметників лінійного розміру за процентним співвідношенням (на матеріалі англійської мови) // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог : Видавництво національного університету “Острозька академія”. – Вип. 11. – 2009. – С. 291-294.
11. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.
12. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм та явище семантичної аналогії. – К. : Наук. думка, 1980. – 116 с.
13. Тихомиров Ю. А. Юридическая коллизия. – М. : Манускрипт, 1994. – 230 с.
14. Шамсеева Г. Х. Морфологический способ образования терминов права в английском языке // Вестник Башкирского университета. – БГУ, 2009. – Т. 14. – № 2. – С. 411-414.
15. Jones S. Antonymy : A corpus-based perspective. – London; New York : Routledge, 2002. – xvi, 193 p.
16. Ogou A. Bestimmung des Antonymiebeziehungen zwischen den Polysemen deutschen Wörtern // Qualico : Third International Conference on Quantitative Linguistics. 26-28. 08. 1997. – Helsinki : Reserach Institute, 1997. – S. 59-60.